

силами". Крім того, міністр підкреслив необхідність якнайшвидшої систематичної та всесторонньої "розробки" католицької церкви, а також утворення численної агентурної мережі. Виконуючи директиву керівництва, активізується діяльність спеціальних агентів. Так, наприкінці 40-х років близько двох тисяч оперативних працівників МПБ мали контакти з понад чотирма тисячами інформаторів [5, s. 13-14].

Результатом діяльності спецслужб були енергійні репресивні заходи. Помітно збільшувалася кількість арештів ксьондзів, звинувачених за співробітництво з антикомуністичним підпіллям. Якщо в середині 1947 р. у в'язницях перебувало 60 священнослужителів, то вже у вересні 1948 р. їх кількість перевищувала 400 [12, s. 99].

Поряд із репресіями влада помітно посилювала пропагандистські атаки проти костельної ієрархії та духівництва. На їх адресу лунали погрози як на сторінках преси, так і в офіційних виступах керівництва країни. У своєму виступі в сеймі 28 листопада 1947 р. глава уряду Ю. Циранкевич ствердив, що уряд буде й надалі додержувати права католицької церкви, але не допустить до використання релігійних почуттів віруючих для досягнення політичних цілей. Прем'єр висловив надію, що переважна більшість духівництва та віруючих не дадуть себе втягнути до політичних забав. Усілякі спроби затримки й порушення політичної консолідації в Польщі не можуть розраховувати на пасивність уряду та приречені на невдачу [6, s. 363].

Ще більш різкою була промова Ю. Циранкевича в сеймі 14 січня 1948 р., в якій він зазначив: "Уряд не до-

пустить ні агресивної позиції окремих представників кліру, а саме, церковної ієрархії, ні спроб втручання у державні справи, у справи світського публічного життя. Уряд не допустить до здійснення релігійними об'єднаннями цілей, далеких від релігії, до політичної боротьби проти народної влади, проти встановленого правового порядку в державі" [8, s. 6].

Таким чином, на шляху монополізації влади комуністами католицька церква залишалася потужною опозиційною силою в країні. Партійно-державне керівництво намагалося всіляко обмежити вплив церкви та позбавити її тієї ролі, яку вона виконувала в суспільстві. У відносинах "держжава – костел" відбулися докорінні зміни, коли влада розпочала активний наступ на католицьку церкву.

Список використаних джерел:

1. Adamczuk L. Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. – Warszawa, 1992.
2. Uwagi w sprawie Kościoła Rzym.-Kat. w Polsce // Archiwum Akt Nowych, KC PPR, 295/VII-210.
3. Archiwum ruchu robotniczego. – T. VII. – Warszawa, 1982.
4. Czubiński A. Dzieje najnowsze Polski. – Warszawa, 1992.
5. Dudek A. Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970. – Kraków, 1995.
6. Kersten K. Narodziny systemu władzy 1943-1948. – Poznań, 1990.
7. Kodeks karny z 11 lipca 1932 r. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naszarp.fora.pl/prawo/11/kodeks-karny-1932-r,9.html>
8. Polska Ludowa a Kościół katolicki. Fakty i dokumenty. – Warszawa, 1950.
9. Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948. – Warszawa, 1984.
10. Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947-1948. – Warszawa, 2002.
11. Raina R. Kościół w PRL. Dokumenty. – T. I. – Poznań, 1994.
12. Wielka historia Polski. – T. 10. – Kraków, 2001.

Надійшла до редколегії 26.08.13

А. Антонюк, канд. ист. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛИТИКА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ ПО ОТНОШЕНИЮ К КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В ПОЛЬШЕ (1947–1948)

В статье рассматриваются основные государственные мероприятия и исследуются действия коммунистов по отношению к католической церкви в Польше в 1947-1948 годах.

Ключевые слова: католическая церковь, коммунистическая власть, государство, секуляризация, религия, политика, Папа Римский, духовенство, епископат.

O. Antonyuk, Ph.D in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE POLICY OF THE COMMUNIST POWER RELATING CATHOLIC CHURCH IN POLAND (1947–1948)

The article is devoted to the main government measures and investigates the actions of the communists relating Catholic Church in Poland (1947–1948).

Key words: catholic church, communist power, state, secularization, religion, policy, Rome Pope, clergy, episcopate.

УДК 94:32:061.23 "1848"

Є. Бевзюк, канд. іст. наук, доц.
Ужгородський національний університет, Ужгород

ПАН ІДЕОЛОГІЯ В ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1848 РОКУ

Напередодні революції 1848 року західне слов'янство було втягнуте у процес модернізації національної ідеології. Але на тлі процесу самовизначення великих за чисельністю етнічних одиниць слов'янський духовний ренесанс відрізнявся етнорегіонально специфікою та став об'єктом політичної уваги для урядів великих імперій – Австрійської та Російської. Для Росії ідея загальної слов'янської етнічної спільності, панславистичної ідеології носила не тільки науковий характер, але була також стала фактором геополітичного інтересу.

Ключові слова: нація, національна культура, ідеологія, товариство, імперія, панславизм.

Головною подією XIX століття, яка зумовила піднесення культурно-національного руху слов'ян, була європейська революція 1848-1849 рр. Це був кульмінаційний сплеск суспільно-політичних і соціально-економічних змін, провісник глибокої перебудови колишньої феодально-станової системи суспільства та стратифікації його за принципами капіталізму, розгор-

тання процесу становлення європейських націй та Новоевропейської цивілізації і формування консолідованих національно-державних утворень. З цього часу прискорився і процес практичного об'єднання етносів в рамках цілісної національної держави. Для відносно чисельного слов'янського народонаселення події першої половини XIX ст., безумовно, стали поштовхом до

розуміння необхідності формувати ідею усамостійнення в рамках іноетнічної культури.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з першої половини XIX ст. до початку революції 1848-1849 рр. У цей час відбувається становлення національних ідеологій, формуються "пан ідеї" щодо можливості політичної інтеграції слов'ян. Ідеї культурного і літературного панславізму отримують подальший розвиток у політичному панславізмі.

Метою дослідження є вивчення генези розвитку панславістичної ідеології періоду формування національних ціннісних орієнтирів. Ця мета дозволяє сформулювати конкретні завдання даної роботи: розкрити специфіку розвитку панідеології в умовах геополітичної конкуренції на теренах Європи; дослідити ставлення до панславізму з боку імперської російської та австрійської влади.

Об'єктом нашого дослідження стала ідея панславізму, що існувала в політичній практиці Росії, Австрії та Пруссії у XIX ст. Предметом – конкретна практика поширення ідеології панславізму та ставлення до цього політичних еліт.

Методологічною основою для написання роботи стала сукупність загальнонаукових та історичних методів. Крім того, дослідження обраної теми неможливе без сучасного теоретично-методологічного підходу до розв'язання історичних проблем. Не відкидаючи певні позитиви формаційного підходу до вивчення історії, автор вважає більш раціональним застосування цивілізаційного підходу до наукового дослідження. Головні принципи цивілізаційної концепції історичного розвитку були сформульовані Н.Данилевським, А.Тойнбі та їх послідовниками. Застосування цивілізаційного методу дозволяє зрозуміти алгоритм становлення ціннісного національного орієнтира у середовищі західних слов'ян. Основним методом дослідження був порівняльно-історичний та системний аналіз джерел, що дозволило висвітлити сутність проблеми генезису та еволюції становлення загальнонаціональних ціннісних орієнтирів у західних слов'ян, розглянути ідеї політичної інтеграції як системи, що володіє внутрішньою структурою.

Історіографія проблеми. Протягом всього свого існування європейська славістика тісно взаємодіяла з романо-германською історичною наукою, з якої вона черпала матеріал для дискусій та полеміки. Тому національна слов'янська історіографія своїм розвитком в багатьох випадках зобов'язана німецькій славістичній школі. Остання тривалий час розвивалася в двох протилежних напрямках. До першого належали вчені, які своїми працями намагались довести, що німецька та слов'янська культура "протилежні один до одного, як сонце та тінь" [22, s.45]. У другому напрямку розвитку романо-германської славістичної історіографії панували просвітництво, гуманізм, романтизм та об'єктивність, де наукова істина домінувала над політичною кон'юнктурністю.

Проблема дослідження процесу становлення слов'янських національних ідеологій має свої сталі традиції. Дослідники розглядали процес культурної та політичної спорідненості у рамках "слов'янської проблеми відродження", виділяли мовну спорідненість у якості основного питання процесу слов'янського відродження. Під мовною та літературною проблемою розумілося духовне усвідомлення своєї ідентичності, бачення слов'ян у якості певної культурно-історичної спільноти, що володіє особливою формою духовної єдності і протиставляє себе іншим європейським спільнотам.

Новий етап дослідження слов'янської проблематики починається з 30-60 рр. XIX ст. Що було пов'язано з появою кафедр слов'янознавства. Особливе загострення уваги до проблем мови та літератури слов'ян їх спо-

відненості стало результатом зростаючого інтересу Російської імперії до європейської геополітики. Загалом російську славістику XIX ст. можна охарактеризувати як слов'янофільську. Оцінка мовного та літературного ренесансу ми знаходимо у працях А.Буділовича, О. Гільфердінга, спільній роботі О.Піпіна та В.Спасовича, яка містить основні факти з історії слов'янського національного відродження.

У радянській історіографії тема слов'янської спорідненості знайшла своє подальше наукове дослідження. Важливі кроки в осмисленні процесу розвитку національних ідеологій були зроблені вченими-славістами І.Удальцовим, В.Д'яковим, О.Мильниковим, В.Фрейдзоном. Радянські історики підійшли до розгляду проблеми, виходячи з методології формальності суспільно-економічних процесів в історії. Починаючи з 70-80-х рр. XX ст., намітився відхід від марксистської методології, виникають нові підходи до вивчення слов'янської тематики. Найбільш активно у цій галузі працювали І.Чуркіна, І.Лециловська, Л.Лаптева, М. Досталь, І. Достян та інші.

Інтелектуальним проривом російської історико-славістичної школи в 90-ті роки у питанні висвітлення ключових пунктів етнорезолюції слов'янства можна вважати ґрунтовну науково-теоретичну дискусію щодо суті національного відродження у слов'янському світі, започатковану Т.Ісламовим, С.Фалькович з Інституту слов'янознавства і балканістики РАН. Вони вельми аргументовано зазначають, що старі підходи виключають із цього процесу поляків, росіян, українців та білорусів, тому не варто твердити про загальнослов'янський характер "національного відродження" у XIX ст. Проблема пошуку національної ідеології знайшла своє відображення у сучасній українській історіографії. Вивчення та популяризацію славістичної тематики продовжили такі славісти, як В.Чорній, Л.Зашкільняк, М.Кріль, М.Крикун.

Джерельна база дослідження. Фактично до цих пір вагомим залишається матеріал, що міститься в академічних за змістом збірниках: "Документи до історії слов'янознавства у Росії (1850-1912 рр.)" та "Слов'янський архів" під редакцією С.О.Нікітіна. В них опубліковано досить об'ємне листування російських славістів, які цікавилися історією та культурою, проявами національного руху [7;3]. Правда після ознайомлення з текстами цих видань та й змістом інших публікацій на теренах колишнього Радянського Союзу, у сучасній Росії формується стереотип, що провідні діячі слов'янського руху XIX ст. нічим іншим не займалися, як тільки окремі канючили гроші у російських правлячих та наукових кіл для особистих і національно-культурних потреб. Можна стверджувати, що таким дещо тенденційним підбором документального матеріалу і надалі утверджується ідея про Російську імперію XIX ст. як "заступницю" слов'янства та його єдину фінансову опору. Факти засвідчують, що чисельні звернення слов'янських лідерів до російських представників за фінансовою підтримкою не завжди знаходили відгук. Достатньо пригадати той факт, що навіть Я.А.Смолеру, лідеру найменш чисельного слов'янського етносу, під час другої поїздки в Росію не вдалося зібрати необхідні кошти для функціонування "Серболужицької матиці" [19].

Хоча необхідно зауважити, що слов'янська єдність як можлива наукова проблема, а звідси і ґносеологія реалій слов'янської багатовікової геополітики, потребує свого наповнення, яке було б вільним від етнічно-патріотичного еґоїзму та ідеологічної заангажованості. Певна джерельна база для розкриття теми сконцентрована у кількох архівних та наукових установах України. По-перше, у Центральному державному історичному

архіві України (ЦДІАУ) у Києві. У ньому зберігається велика кількість архівних матеріалів, які можуть не тільки відкрити невідомі сторінки слов'янського минулого, але й дозволяють певним чином пролити світло на політику європейських імперій XIX ст. щодо слов'ян. Особливу цінність для дослідників мають документи таких фондів ЦДІАК України, як "Канцелярія Києва", "Канцелярія Київського відділу цензури" та "Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора". У цих фондах зберігаються офіційні документи російських імперських державних установ, які формували політику імперії щодо слов'янства, зокрема, великий інтерес дослідника викликає документальна колекція з генерал-губернаторського фонду, яка стосується революційних подій 1848-1849 рр. в Європі та консолідації слов'янства.

Надзвичайну цінність мають зібрані у фонді звернення та заяви з'їздів і зборів зарубіжних слов'ян за 1848 р., які надсилалися також і до Російської імперії. Ці документи демонструють (будь-то заклик до слов'ян вислати уповноважених на Празький з'їзд чи звернення галицьких русинів-українців) багату спільного за змістом і основними вимогами з петиціями різних слов'янських народів тогочасного періоду [20]. Це, з-поміж іншого, ще раз засвідчує, що національне пробудження слов'ян відбувалося не ізольовано, а в загальнослов'янському контексті.

Ціла низка неопрацьованих документів, надзвичайно важливих для славистики, знаходиться в "Інституті рукопису" Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. У фондах Інституту рукопису зберігаються ранні друковані видання, листування, щоденники, рукописні праці науковців і громадських діячів України, Росії та інших європейських держав. Окремі матеріали з фондів Інституту рукописів НБУ характеризують міжслов'янські взаємини напередодні революційних подій 1848-1849 років.

Напередодні революції 1848 року етнічне середовище західного слов'янства було включено у процес модернізації національної ідеології. Цей процес був загальноєвропейським явищем, але на тлі процесу самовизначення великих за чисельністю етнічних одиниць слов'янський духовний ренесанс відрізнявся етнорегіональною специфікою та став об'єктом політичної уваги урядів великих імперій – Австрійської та Російської. Для Росії, найбільшої слов'янської держави, ідея загальної слов'янської етнічної спільності, панславистичної ідеології носила не тільки науковий характер, але також була фактором геополітичного інтересу. Але Східна імперія досить обережно ставилася до ідеології панславізму.

Панславистичний вектор у зовнішній політиці Росії 30-х – 40-х років XIX ст. лише формувалася і не мав, відповідно, серйозних підстав для практичного втілення. Микола I, його уряд були більше заклопотані збереженням існуючого європейського порядку у рамках Священного союзу. Але, виходячи із статусу слов'янської країни, російський уряд враховував наявні етнічні та національні настрої у політичному курсі Австрійської імперії та Пруського королівства. Російський уряд, не зважаючи на побоювання щодо можливого проникнення до імперії ліберальних ідей, намагався все ж таки контролювати актуалізувати слов'янську проблему. Прикладом можуть слугувати наукові відрядження російських дослідників М.Погодіна, П.Прейса, І. Срезневського, О.Бодянского, В.Григоровича, М.Іванішева, М.Касторського. До того ж, реальною зовнішньої політики Східної імперії була матеріальна підтримка таких духовних лідерів західного слов'янського руху, як Шафарик, Штур, Коллар, Смоляр. Іноді, в рамках консервативної

політики легітимізму, офіційний Петербург навпаки намагався максимально відхреститися від ідеології політичного всеслов'янства та затвердити свій суто імперській інтерес на теренах Європи. Так, у 1847 році міністр народної освіти Російської імперії Уваров у секретному циркулярі окреслює офіційні рамки ставлення імперського уряду до слов'янської проблеми: "Ми зобов'язані утвердити засади російського розуму, російської чесноти, російського почуття. Ось споконвічні народні витоки, і не слов'яно-російські, а суто російські" [17, с.350].

Не меш показово своє ставлення до всеслов'янських замислів як до ідеології політичної спільності висловлював Микола I. Так, імператор Микола Павлович на полях протоколу, що був йому наданий після допиту у III-му відділенні імперського чиновника, а с часом відомого лідера слов'янофільського руху І.С. Аксакова, особисто накреслив: "під виглядом співчуття до уявних утисків стосовно слов'янських племен приховується злочинна думка про повстання проти законної влади сусідніх і союзних держав і про загальне єднання, якого очікують не від доброї Божої волі, а від обурення, яке є згубним для Росії!" [1, с.348]. Таким чином, наявна зовнішньополітична практика ставлення офіційного Петербурга до проблеми слов'янського ренесансу і оформлення його ідеологічної основи у часі співпала з розгортанням у Австрії та Пруссії дискусії навколо загальнослов'янської ідеї та її панславистичної інтерпретації. Сама ж "панідея" з її різними інтерпретаційними відтінками у загальній ідеології національного слов'янського відродження у передреволюційні роки поступово зайняла провідне місце в ідеології народів, що стояли на шляху трансформації від етнічності до національної ідентичності.

Додатковим аргументом на користь утвердження панславізму у якості політичної течії стала активізація наукового інтересу до слов'янства як об'єкта наукових досліджень. Реакцією російського уряду на появу наукового славізму стали прояви не тільки моральної підтримки дослідників слов'янської тематики, але й організації субсидування слов'янських науковців та політичних діячів різних країн. Це логічно викликало занепокоєння з боку імперської влади Габсбургів та Гогенцоллернів перед можливістю "панславистської небезпеки".

Про зростання інтересу російського уряду до славистики свідчить дозвіл Миколи I від 20 січня 1836 року. Імператор дозволяв відрядити до Берлінського університету вихованців Головного педагогічного інституту: юридично-філософського факультету – М.Іванішева та історико-філологічного – М.Касторського. По закінченні відрядження Іванішев та Касторський надали міністрові народної освіти Росії С.Уварову інформацію про стан "богемських вчених та угорських сербів" [10]. Після знайомства з документом С.Уваров виступає перед імператором з ініціативою надати матеріальну підтримку духовним лідерам західнослов'янських національних рухів. Адресність та розміри матеріальної допомоги від російського уряду офіційно не розголошувалися. Але Уваров 6 грудня 1838 року у доповідній записці на ім'я імператора писав: "Для відправки певної грошової суми ... існує зручна нагода. Це мандрівка до слов'янських земель професора Московського університету Погодіна, який ... може доставити їм щедро надану Вашою Величністю допомогу... не привертати до цього особливої уваги Австрійського уряду" [10, л.21-22].

На нашу думку, матеріальна підтримка слов'янських контактів не була лише філантропічною акцією російського імператора. Вона містила як науковий, так і прихований політичний інтерес, що не могло не викликати стурбованості з боку австрійського уряду. Для цього у європейських урядів існували прямі підстави. До при-

кладу, під час другої подорожі відомого російського славіста професора Погодіна у слов'янські землі, він не тільки знайомиться з словацьким національним діячем Я.Колларом, а спостерігає та вивчає політичні настрої, що мали місце у слов'янському середовищі. Про це ми можемо дізнатися із звіту професора Погодіна до міністра Уварова. Славіст доводить до відома міністра інформацію про існування у певному слов'янському середовищі бажання відокремитися від Австрійської імперії та утворити слов'янську федерацію на чолі з Росією [12, л. 28-46]. Погодін, не зважаючи на цілком зрозуміле для російського науковця бажання перебільшити наявні однакові настрої у західних слов'ян, у своєму листі подає таку тональність політичних поглядів: "... у слов'ян панує загальна думка, що Австрійська імперія повинна незабаром зникнути, і вони відокремляться від неї при першому сприятливому випадку. ... Тоді, говорять слов'яни, буде заснована слов'янська держава на чолі із Росією" [13, с.60]. Наведені зі звітів цитати дозволяють стверджувати, що Росія обережно проводила політичний моніторинг у середовищі західних слов'ян, а панслов'янська ідея у національній ідеології австрійських слов'ян була реально присутня, що спонукало проавстрійсько налаштовані сили протидіяти її поширенню.

Звіти професора Погодіна на адресу імперського міністра дозволяють стверджувати, що під час наукового відрядження відомий російський славіст додатково виконував секретну політичну місію російського уряду, про яку офіційний Відень міг здогадуватись. А вже цілком не випадково, російський науковець Погодін пропонує уряду враховувати матеріальні потреби політичних лідерів слов'янського національного руху та надавати їм "двадцять п'ять тисяч рублів асигнаціями щорічної допомоги, що задовольнить їх потреби навіть з надлишком... Допомога зрозуміло має надаватися таємним чином" [12, л.46]. Доповідна записка Погодіна була передана міністром Уваровим імператору Миколі I. Імператор на ній власноруч написав: "Дуже цікаво, але потребує значної обережності. 2 тисячі сріблом можна видати" [10, л.3].

Пізніше, звітуючись про результати своєї діяльності після наступного наукового відрядження 1842 року, професор Погодін у дусі змісту ідеології "всеслов'янства" ще більш наполегливо рекомендує російському уряду матеріально підтримувати австрійських слов'ян та додає: "Я беруся доставляти їй навіть ще більш таємно, ніж англійці доставляють порох черкесам або пруссаки – заборонені книги полякам" [12, л.86]. Таким чином, до наукової складової відрядження поступово додався геополітичний інтерес Російської імперії, що у просторових і часових рамках збіглося з поширенням настроїв етнічної взаємності у західних слов'ян та, відповідно, сприяло поширенню панславистичної ідеології на теренах Австрійської імперії та Пруської монархії. Це у свою чергу в колі німецької політичної еліти викликало побоювання за стабільність існуючих монархічних систем. До того ж статус Росії як однієї із найпотужніших євразійських імперій відверто сприяв зростанню геополітичної конкуренції.

У цих умовах актуалізація слов'янського питання в Австрійській імперії та Пруссії у передреволюційне десятиліття, зростання уваги до наявної проблеми з боку західної суспільно-політичної еліти демонструвало не тільки неоднозначність у сприйнятті національної слов'янської ідеології в суспільстві, а й підкреслювало наявність міждержавної конкуренції та антиросійського рефрену у політичному соціумі Австрійської імперії при розгляді слов'янської проблеми. Російська наукова еліта німецьку оцінку панславізму вважала політичною

упередженістю відносно слов'янського культурно-просвітницького руху та Російської імперії з її статусом держави – лідера слов'янського світу. Наприклад, О.М.Піпін писав: "Панславистична небезпека" – це тільки політична хитрість, за якою просто ховається ворожнеча до Росії. Що Росію "не люблять" в Європі – це відомо" [14, с.773]. Піпін, який хоча був у спорі між слов'янофілами і західниками філософськи близьким до останніх, безапеляційно займав політичну сторону Росії та відверто вдавався до односторонньої оцінки панславізму, писав про наявну безпечність самої ідеології всеслов'янства для існування австрійської політичної системи. Підтримуючи думку Піпіна про наявність певної гіпертрофованості у австрійському соціумі в оцінках впливу панідеології на формування ціннісних політичних орієнтирів слов'янського національного руху, хотілося б зауважити, що критичне ставлення до панідеології напередодні революції 1848 року мало певні підстави. Підтвердженням може стати документ, виявлений російською славісткою М.Досталь. Він зберігається у відділі письмових джерел Державного історичного музею Російської Федерації. Документ являє собою записку російського міністра народної освіти С.С. Уварова на ім'я міністра іноземних справ графа Карла Роберта фон Нессельроде. У записці міністр Уваров закликає звернути увагу на слов'ян, і стверджує, що "... Іноземні кабінети намагаються підірвати рештки нашого впливу на наших одновірців, мають за мету денационалізувати слов'янське населення: вони змовилися позбавити його релігійної віри і віри в нас. Цей засіб ефективний і не новий; зі всією характерною для себе обачністю Австрія здавна його використовує". Далі Уваров пише про необхідність сприяти встановленню контактів зі слов'янами і тим самим створити умови для утвердження позитивного російського іміджу. Загальний висновок високого імперського чиновника є далеким від культурно-освітніх завдань уваровського міністерства і має скоріше політичний підтекст: "європейській політиці вигідно тримати нас у бездіяльності в зазначеній області, у той час як сама ця політика не дремає і відкрито маневрує, щоб повністю вигнати нас звідти" [21, с.73-74]. Таким чином, побоювання німецьких, чеських і словацьких національних діячів відносно наявності панмотивів у російській зовнішній політиці у деякій мірі можна вважати обґрунтованими. Російська імперія на слов'янському геополітичному полі намагалася підтримувати свій всеслов'янський статус, що безперечно надавало дискусійний матеріал не тільки для австрофілів, але й для ліберальних та консервативних ідеологів австрославізму.

Зростання культурно-політичного панславізму у національному русі західного слов'янства та, відповідно, наявність уваги до цієї проблеми в російській зовнішній політиці стають особливо помітними у революційний 1848 рік. Офіційну позицію Росії щодо слов'янських національних рухів на початковому етапі революції 1848 року найкраще прокоментувати, навівши уривок з доповіді міністра народної освіти С.С. Уварова імператору Російської імперії Миколі I: "... крім необхідності охороняти нашу літературу від Західної Європи, з іншого боку відкрилася проблема, яка на перший погляд здається зовсім безпечною. Зарубіжні слов'янські письменники обрали собі ідею слов'янства гаслом для небезпечних мрій. ... Що може бути безпечнішим, ніж народна пісня, повісті, заклики до одноплемінників на підтримку та вдосконалення слов'янської мови і літератури? А між тим і під літературними зображеннями старовини та під слов'янськими переказами приховувалися іноді лихі наміри" [17, с.74]. Таким чином, офіційна позиція Росії знаходилась у

площині безкомпромісного засудження західного лібералізму, навіть не звертаючи уваги на прояви культурної слов'янської спільності, яка, до речі, базувалася на фундаменті ідеології культурного панславізму.

У цьому плані цікавими для дослідження проблеми панславізму є два документи. Документи пов'язані з надісланою видатним діячем слов'янського відродження В.Ганкою до Києва інформацією щодо скликання Слов'янського з'їзду 1848 року у Празі. Отже, 1 травня 1848 року В.Ганка адресував російському генерал-фельдмаршалу і таємному імперському раднику А.Я.Стороженку записку під назвою "Слов'яни, браття!". На звороті В.Ганка власноручно дописав: "Вельмишановний пане! ... Ми не бажаємо єднання з цією великою Німеччиною. Ми – слов'яни і залишимося слов'янами до останньої краплі крові. Нам було б дуже приємно на з'їзді побачити наших братів росіян" [5, л.2]. У контексті загальнослов'янського національного руху цей документ є цікавим тому, що його підписали 22 видатні вчені й політичні діячі слов'янства. Інформацію щодо листа генерал-фельдмаршал Стороженко через російського намісника в Польщі довів до відома російського царя. Дуже показове, в дусі політики легітимізму, а не панславізму, рішення імператора від 15 (27) травня 1848 року (досить оперативно, як на XIX ст. – авт.) було надіслано варшавським намісником генерал-фельдмаршалу Стороженку. Оригінал цього листа з наступним змістом зберігся у фондах Національної бібліотеки України: "Таємному раднику Стороженко. Государ імператор, внаслідок всепідданішої моєї записки з предмета отриманого Вашою величністю листа від В'ячеслава Ганки, Высочайше наказує залишити цей лист без відповіді" [15, л.2].

Отже, до участі росіян у Слов'янському з'їзді та в загальнослов'янському русі, ініційованому зарубіжними лідерами слов'янського відродження, царський режим ставився досить прохолодно. Навпаки, як засвідчив подальший розвиток європейських політичних подій, Росія виконала роль жандарма в придушенні національно-визвольної боротьби підневільних Австрійській імперії народів. З цього приводу, на нашу думку, показовими є архівні документи, в яких відображено діяльність слов'янських благочинних товариств та ставлення до них російської монархії [11]. З архівних джерел відомо, що протягом багатьох років російські благочинні та культурні товариства підтримували тісні наукові стосунки із такими європейськими національно-культурними товариствами, як слов'янські Матиці. В архівах України зібрана достатня кількість документів, присвячених діяльності національно-культурних об'єднань [2; 18]. Як свідчать документи, уряд Російської імперії за допомогою фіскального апарату спостерігав за діяльністю слов'янських товариств з метою регулярно контролювати зміст їх діяльності [6].

Таким чином, актуалізація слов'янського питання у передреволюційне десятиріччя, зростання уваги до нього з боку західної суспільно-політичної еліти демонструвало неоднозначність сприйняття національної слов'янської ідеології в німецькому середовищі. Царська Росія відверто намагалася контролювати процес поширення ідеології панславізму, через яку, на думку урядовців, до імперії міг проникнути лібералізм. Острах європейських урядів що до наявності панмотивів у російській зовнішній політиці у деякій мірі можна вважати обґрунтованим. Російська імперія на слов'янському

геополітичному полі намагалася підтримувати свій слов'янський статус, що безперечно надавало дискусійний матеріал не тільки для австрофілів, але й для ліберальних та консервативних ідеологів австрославізму.

Список використаних джерел:

1. Аксаков И.С. Вопросы, предложенные Ивану Сергеевичу Аксакову III-м отделением / И.С. Аксаков / Быть России в благоденствии и славе: Послания великим князьям, царям, императорам, политическим деятелям о том, как улучшить "государственное устройство". – М., 2002. – С.345-350.
2. Бібліотека інституту "Оссолінеум" у Львові // Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. – Ф.5. – Од. зб. 532.
3. Виноградов С.А. Документы о научных и культурных связях России с лужицкими сербами во второй половине XIX – начале XX в.в./ С.А. Виноградов // Славянский архив. Сборник статей и материалов. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
4. Воззвание богемских славян "Братья славяне", присланное 8 мая 1848 г. в Киев пражским ученым Ганкой // Центральный державный историчный архив у м.Київ (далі – ЦДІАУ, м. Київ). – Ф.442. – Оп.798. – Спр. 154. – Арк. 242–243.
5. Воззвание "Slowianie, bracia!" присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1 мая 1848 Прага // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. – Ф.8. – Од. зб. 2551-2554.
6. Высочайшее утверждение правил, определяющих отношения к славянским благотворительным обществам. Год 1878. // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. – Ф.44. – Од. зб. 80. – 42 арк.
7. Документы к истории славяноведения в России (1850–1912) / Ред.: Б.Д. Греков. – М., 1948. – 482 с.
8. "Записка від імені руського народу в Галичині". Львов 31 липня 1848 р. // ЦДІАУ, м. Київ. – Ф.442. – Оп.798. – Спр.153. – Арк. 437–438.
9. Звернення русинів до "Німецьких братів" // ЦДІАУ, м. Київ. – Ф.442. – Оп.798. – Спр.153. – Арк. 440.
10. О пособи чешским ученым Шафарику и Ганке 9 декабря 1838–16 марта 1839 // Российский государственный исторический архив (далее – РГИА). – Ф.735. Канцелярии министра народного просвещения. – Оп.2. – Е.х. 60. – 42 л.
11. Отчет Киевского славянского благотворительного общества за 1877 год от 22 января 1878 года // ЦДІАУ, м. Київ. – Ф.442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. – Оп. 56. – Од. зб. 80. – 36 арк.
12. Погодин М.П. Письма министру народного просвещения 1840 г. / М.П. Погодин // РГИА. – Ф. 1108. Погодин Михаил Петрович (1800–1875), историк, издатель журнала "Москвитянин" и газеты "Русский" – Оп.2. – № 1. – Л. 28–46.
13. Погодин М.П. Министру Народного Просвещения, по возвращению из путешествия в 1839 и 1842 гг. Письмо первое / М.П. Погодин // Русская беседа. – М., 1859. – Том 1. – Четвертый год. – Книга четырнадцатая. – С.53–73.
14. Пыпин А.Н. Панславизм в прошлом и настоящем / А.Н. Пыпин. – Колос, 1913. – 189 с.
15. Секретное предписание наместника в царстве Польском генерал – фельдмаршала Варшавскому сенатору и тайному советнику Стороженко А.Я. об оставлении без ответа письма В.Ганки. Оригинал 15/27 мая 1848 года // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. – Ф.VIII. – Шифр 2561. – Арк. 2.
16. Уваров С.С. Циркуляр министерства народного просвещения / С.С. Уваров // Русский архив. – 1892. – Кн. 7. – С.347–351.
17. Уваров С.С. "О цензуре". Доклад датированный 24 августа 1848 г.: Доклады министра народного просвещения С.С. Уварова императору Николаю I / С.С. Уваров // Река времен. – М., 1995. – Вып. 1. – С. 72-78.
18. Учено-литературное общество "Галицко-Русская Матица" во Львове в историческое общество "Нестора – летописца" // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. – Ф.8. (Коллекция университета св. Владимира). – Од. зб. 3170-3171. – 3 арк.
19. Центральный державный историчный архив Украины у Львові. – Ф.309. – Оп 1. – Од. зб. 2299.
20. ЦДІАУ, м.Київ – Ф.442. – Оп.798. – Спр153. – Арк. 216-218.
21. Dostálová M. Ju. "Slovanská otázka" v názoroch S.S. Uvarov / M.Dostálová // Slovanské štúdie Bratislava. Sv.1-2, 1993, S.73–74.
22. Schmid H.F., Trautmann R. Wesen und Aufgaben der deutschen Slavistik. Ein Programm / H.F. Schmid, R.Trautmann. – Leipzig, 1927. – 147 s.

Надійшла до редколегії 26.08.13

Е. Бевзюк, канд. ист. наук, доц.
Ужгородский национальный университет, Ужгород

ПАН ИДЕОЛОГИЯ В ПОЛИТИКЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАКАНУНЕ РЕВОЛЮЦИИ 1848 ГОДА

Накануне революции 1848 года западные славяне были вовлечены в процесс модернизации национальной идеологии. Этот процесс отличался этнорегиональной спецификой и стал объектом политического внимания для правительств Российской и Австрийской империй. Для России идея всеобщей славянской этнической общности, идеологии панславизма носила не только научный характер, но была также фактором геополитического интереса.

Ключевые слова: панславизм, нация, национальная идеология, империя, регион, этнос, культура.

E. Bevzyuk, Ph.D in History, Associate Prof.
Uzhhorod National University, Uzhhorod

PAN IDEOLOGY IN THE POLICY OF RUSSIAN EMPIRE PRIOR THE REVOLUTION OF 1848

On the eve of the 1848 revolution western Slavs were involved in the process of modernizing their national ideology. At though this process was an all-European phenomenon on and large ethnic units were under going self-determination, the spiritual renaissance of the western Slavs had specific regional and ethnic characteristics, thus attracting the political attention of the governments of great empires – the Austrian and the Russian. For Russia, the biggest Slavonic country, the idea of the general Slavonic ethnic unity as well as the Pan-Slavistic ideology were not only of scientific character, but also served as a factor of geopolitical interest.

Key words: Pan-Slavism, nation, national ideology, empire, region, ethnos, culture.

УДК 930(477):94(477.4)"17/18"

О. Волкова, асп.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ДОРЕВОЛЮЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬНОГО РУХУ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ. ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті аналізуються дослідження польського суспільного руху на території Правобережної України кінця ХVІІІ – першої чверті ХІХ в. в українській дореволюційній історіографії. У висновках підкреслено що українські дореволюційні історики спробували підійти до розв'язання проблем польської шляхетської опозиційності з позицій українського народництва та державництва, але не до ліком можна вважати уривчастий характер студіювання діяльності польського суспільного руху.

Ключові слова: польський суспільний рух, Правобережна Україна, М. Костомаров, В. Антонович, І. Франко, М. Грушевський.

Серед питань польського суспільного руху на території Правобережної України, над якими працювали українські історики ХІХ – початку ХХ століття слід виділити три основні вектори дослідження: виникнення руху, дослідження світогляду учасників та їх діяльність.

Після приєднання Правобережжя до Російської імперії, між поляками та підданими імперії розгорнулася боротьба за сфери впливу, що в свою чергу зацікавила багатьох вітчизняних істориків. Зокрема, в українській дорадянській історіографії на окремі питання еволюції рухів звертали свою увагу М. Костомаров, В. Антонович, І. Франко та М. Грушевський [1, 2, 5, 4, 6].

Микола Костомаров та Володимир Антонович заснували романтично позитивістський напрям у історії. Вони поклали основну відповідальність за занепад Польської держави на польське дворянство і наголосили на впливі зовнішнього чинника – спроби Російської імперії захистити православних від знущань католиків і важливого значенні внутрішнього чинника – деморалізації еліти, спричинивши повстання 1794 року [9, с. 667].

Видатний український історик М. Костомаров розглянув у комплексі прагнення учасників повстання та методи їх боротьби. Вчений засуджував претензії поляків на українські землі у статті "Украинский сепаратизм". Дослідник критикував засоби боротьби шляхти за незалежність у вигляді "організованої системи таємних вбивств" [10, с. 14]. Заслуга Миколи Костомарова насамперед у тому, що дослідження він намагався поставити на тверду наукову основу.

Видатний вчений, громадський діяч та фундатор української національної історіографії Володимир Антонович негативно ставився до польської доби в українській історії. Як і М. Костомаров, він засуджував польську шляхту за їх специфічну ментальність. Історики дійшли висновку, що опозиційність – це риса яка прита-

манна польській шляхті в результаті обмеження їх привілейованого стану [2, с. 373].

Професор імператорського університету Святого Володимира В. Антонович ґрунтовно проаналізував вплив поляків та росіян на українське суспільство. Він вважає, що ці впливи негативно відображалися на українському дворянстві, оскільки вони заважали саме українству та інтеграції до Європи. Науковець спростовує думку про гармонію між панамі та селянством та звертає увагу на те, що католицька церква відігравала важливу роль у поневоленні українського православного народу [3, с. 80 – 81].

Оцінюючи внесок Миколи Костомарова і Володимира Антоновича у дослідження проблем польської дворянської опозиційності на Правобережній Україні, слід зазначити, що вчені підкреслили, що польсько – українське протистояння в регіоні стало одним із чинників генезису руху. Праці вище згаданих істориків говорять про те, що основна їх увага приділялась дослідженню історії народу, вони не ставили перед собою проблему польського руху. Але вчені доробки В. Антоновича і М. Костомарова свідчать про високий рівень використання джерел та знання економічних та соціально-політичних процесів кінця ХVІІІ – ХІХ століття.

На відміну від романтично-позитивістського бачення історії М. Костомарова і В. Антоновича, М. Драгоманов поєднав теорію історичного дослідження з політичними ідеями свого часу, заснувавши національно-політичну добу у вітчизняній історіографії.

Виятково важливі роздуми вченого знайшли своє втілення в його праці "Історична Польща та Великоруська демократія", де він детально розглядає природу польського суспільного руху, аналізуючи чинники, які вплинули на його розвиток, зокрема гайдамаччину. Український історик вважав, що козацько-українські по-